

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطاء محمد ٹھیکیداری کردے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل۔ ایل۔ بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کردتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونھواں“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوں بکھارتے گفت لے۔ آپ نے تحریروں وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے نیں۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیدے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساؤن دافن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“۔ آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں اُساں ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ای اے پراسیں ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دو جی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ چر پہلوں میر اک بھنویاں ولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہنیری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگل ساکاں دی خانیاں گئی۔ او دوں حالی رت تے چنیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینچو یں بارے ہر کوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون رائی کیناں دے وی گھر یں نہیں ہوندا سی۔ ایس لئی وگاٹک تے ڈہانٹ خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا شو یا پوسٹ کارڈ زلدا اکھلد آجاتے فیر جیہاں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینچو یں عامر نے لکھی سی:

”جرمن فل تیا ریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن تے بمباں دا ایندہ سایا جاندا اے۔ اوس سے انج گدا اے جو یں جہازاں نے بوڑھ واگھوں گودھی چھان کردتی اے پر حالی تیکر جرمن پورا نکل لاکے وی انگر پڑاں دا کجھ وگاڑ نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے دستیگ خطرے دا گھٹکھو و جدیاں ہمارا ی نیزے تیزے دے ٹیوب ٹیشناں تے جاہُجے نیں، ایہناں ٹیشناں تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگناں چاہے۔ تمہدی بسترا وچھاکے تھلا مار کے تک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ نکل جاندا اے تے فیر ایہناں گھر نیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپلن نال نکل کے اپنے کماں کا جاں وچ زجھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دو جی وڈی جنگ دارولا گولا مارا تے او دوں ایہہ وی پڑھن سٹن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جٹن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشناں دا وی چنگا بھلا ہتھا اے۔

ایہہ تے اینویں وچکار گل آ گئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے رب نے لندن جان داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن دیکھن دی سڈھ نوں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب دیکھن تے اوہدے راہیں میرے پانے لئی اڈوار ہندا سی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب دیکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینچو یں عامر نے آکھیا ”مائے ہوریں جے کرفرانس دی ر بڑ دے پھینے

والی تے امریکہ دی نوین ڈھنگ دی ٹیوب ویکھ لین تے فیروز تے منجی بستر ای او تھے ڈاؤ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل دا پتا لگا، میں عامر نوں گوڈے بڈھ بہا کے دتیا کہ جدوں میں نکا جیہا ہوندا ساں تیرے داد کے پنڈ وڈا لے سندھواں توں اک منڈا جہاناں گھر دے کم کاج لئی منگووایا سی۔ جیہڑا روز دیہاڑے ساڈے گھروں گڈی ویکھن لئی گئے کرجا ندا سی۔ اک دن میں اوہدا بچھا کیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں پٹر پٹر ویکھدا جارہیا سی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں واچھاں وچوں ڈلھ ڈلھ باسا بیا وگدا سی۔ گڈی لنگھ گئی تے اوہوں خرچن لئی جیہڑا پیشہ ملیا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چلکیا۔ اوہ چنگا بھلا ٹھپا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاشی لئی تے اوہدے بوجھ وچ ایہو جیسے کئی پیسے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال وکھار بیا سی۔ میں گھر آ کے دتیا تے اوس غریب نوں چنگی بھلی پھینٹی لگی۔

پر آج میں جدوں کے ٹیوب ٹیشن تے آؤناتے جاناں ہاں، میرا جی کردا اے جہانا میرے کول ہووے تے میں اوہدے سامنے ایس جرم دا اقرار کراں ہے واقعی لنگھدی گڈی نوں پہلی وار ویکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال زلدے ملدے میں۔ تے پٹر جتھوں تیک تھاڈیاں کاراں واطلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھو کے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تصور نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، بلکیا، سمگلرز، تھو تیک کہ کے داہو تازہ تازہ مویا ہووے یاں انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سب توں پہلاں پرانے ریسیاں وانگر ہاتھی دی تھاں بوجھ لے کراری لیا کے کھاردا اے۔ پاکستان جن مگروں جہناں مال اسان کاراں دی خرید آتے بکریاں کیتا اے، بے کر کے ڈھنگ دے کم آتے خرچ کر دے تے ہن سانوں ستے خیراں سن۔

پر ایس ایہہ کاروے حوالے نال کیہہ بیکار دیاں گھاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی۔ جیہوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں ویکھ کے انگریزاں دی مہا استادی تے پیر کار گیری آتے دلوں ایمان لیاؤن پنے جاند اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رل یا، ملدیاں نہیں۔ ایویں دو تے 3 ڈبے و دھیک لادیندے میں یاں فیر ایہناں دے بوجھ آؤ تیک نہیں جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جاندے میں تے ہر ٹیشن تے خود بخود کھل کے اند لیاں سواریاں نوں تپے ٹور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے میں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سٹیم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھینڈ و آں وانگر آسنے سامنے لگ گئی ہووے۔ البتہ کدی کدھار سنگٹل دا بھلیکھا کھا جان وچوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال گھیر جاندی اے۔ پر اپنی لٹھلی نوں وی اگلے نہیں بخشدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاند اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان یوگ گل ایہہ نہیں اوہ تے ایہہ دے کہ ایہناں نوں بھمیری وانگوں چلایا جاند اے۔ ایس اتھہ کے سرکس یا نمائش وچ کے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں ویکھ لینے تے عیش عیش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر ویکھ کے تے ہالاں دے لوں کنڈے کھلو جاندے میں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان دا جگرا اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جتی ڈونکھیا جی وچ جا کے ایہہ ٹیوباں ٹھیل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکا ڈی ڈائمنشن کوئی ساڈھے کو چار سو فٹ پٹھاں تھیکر پٹیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھا توں توں دریاے ٹیوز توں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گڈتے ہوئے میں۔ ایہو ہی نہیں سکوں ٹیوب ٹیشن تے ڈوٹی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پو پڑیاں (ایکسلریٹر) چکر کڈھیاں وسدیاں نہیں۔ لنگھاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کر دیاں نہیں۔ ایس توں آؤ عام پو پڑیاں یاں لم ستے راہ (Sub Way) مسافراں نوں ہتے داراہ وکھاندے

نہیں۔ کمال ایہ دے پئی تہانوں ہر تھاں ٹھنڈی تے زروئی ہوا دے بکھتے نال نال ٹر دے پھر دے، آؤندے چاندے ون سونیاں پلٹاں تے طرحاں طرحاں دیاں خوشبوآں دا لورا ای نہیں آؤندا سگوں کئی واری کوئی زانی اجن چیت کھرا کے سوری (Sorry) دی آکھ جاندی اے۔ فیر کئی تھانوں تے ہوا دا ایہناں کوڑور تے ٹھکے ہوندا اے کہ وال بھانویں کہہوے نوٹن یا کریم نال تھاں سر نکائے پھبائے ہون۔ اپویں کھلر پلر چاندے نہیں۔ جیرا گئی دی گل ایہ دے پئی ایہناں ٹیٹناں تے پورا اٹلہ اپنیاں پھرتیاں دکھاؤندا چا پدا اے۔ ٹیس نکٹ لے وی لوو، بھل بھل کھتھے چینگنگ نہ وی کرن، آکے نکٹ بیر تیر تہانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے گئی مشین وچ پاؤتے فیر فکٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نہیں۔ چوکھے افریقی نہیں۔ ناویاں ناویاں زانیاں وی نظریں پے چاندیاں نہیں۔ نکلاں دی آگرا ہی دار کتاں خاص خیال رکھیا جاندا اے ایہدا تھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صبح چانن اوں دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے آگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تک بھجن لگ پئے۔ تاں بے چھیتی توں چھیتی پانگھاں پٹ کے بے نکٹن، پراوتھے نکٹ کلکٹراں تے اٹیکداں اپنی آئی تے آکے نکلاں دی پیچھے کچھ شروع کردتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا۔ حکومت سیانی اے۔ اوہنے نال ای ہتھیار سٹ ہوتے۔ کتے گل دا گلا بن ای نہ بن جائے۔

اگلیاں رسبھ لاه کے ٹوب ٹیشن بنائے ہوئے نہیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم دی دو تہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک جن۔ وگئی لئی لیور پول ٹیشن جیہذا لندن وچ اے، اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نہیں۔ ایہد اوہ پاسا اے جیہدی دو جی لام وچ بڑی تہاں تے بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکر اتھے کئی عمارتوں سڑیاں بکیاں تے ٹیاں بھجیاں دکھالی دیندیاں نہیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندا نہیں۔ گڈیاں آؤندیاں چاندیاں نہیں، پر مجال اے کہ کھرے تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھالی دے جاوے۔ ایس لئی کہ ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بے دگا نہیں ماروے۔ سگوں روئی دی نوکری (Dust Bin) وچ سٹن و آہر کروے نہیں۔ تھاں تھاں بالا لئی کھنڈی کھنڈی مٹھیاں فٹ نہیں جیہناں وچ بال کچھ پنیاں پا کے اپنی پسند ویاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ چیندے نہیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سونیاں کپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھابو ویں سٹائل وچ نظریں پیندے نہیں۔ وگئی لئی اک سیر سپانے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایجووار (چھٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر اے۔ ایس لئی بے نکل کے خدا دیاں قدرتاں دا تماشا ویکھو۔“

اشتہاراں دا پراگھا گڈی دے اندرونی منٹو مفتی مل جاندا اے۔ او تھے لوکاں دا ساڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل وی ضائع نہیں کردے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی نیچھ لاکے پڑھدے نہیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہذا ہر ڈبے وچ بڑے پگتے تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے بڑے گوہ نال پڑھدے نہیں۔

اک ہو نوں بھگی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیوباں چل دیاں نہیں۔ ایہناں دی شناخت ڈہیاں دے رنگاں تے لیکاں توں آسانی نال ہو جانندی اے۔ ایہہ کتنی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یا راں نہیں بلکہ کچی کچی دیاں یا راں نہیں۔ جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نہیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکاڈی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ، سرکلر لائن پیلا۔ ڈسٹرکٹ لائن سبز۔ وکٹوریہ فیروز ری رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیوباں تیز وی چل دیاں نہیں پر ڈھوڑاں نہیں پکدیاں۔ پکاڈی میل دیاں گڈیاں ایسی 80 کلومیٹر تے ڈسٹرکٹ واگھر دیاں گڈیاں دی کوئی

اٹے سے چالیہ 40 کلو میٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی ہے۔ رفتار دی گئی تے خیر کوئی اچرن نہیں، اصل مسئلہ تے اوس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونے لیند اتے بھوکس تھلے اٹی ڈونگھائی وچ ٹوب نوں چلدا یاں وکھ کے حیران و جانڈھے پڑھیا لکھیا بندوتے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹوب بارے چھاپے پڑھے کتا پیجے راہیں تھوہ نکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر چنے اُن پڑھ وی دوئہہ 2 چوتہہ 4 پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے۔ ایہناں ٹوباں وچ ہر کوئی حال مست و کھائی ویندا اے حد ایہہ وے پئی اخباریاں کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دو جے دا اخبار یا ماگھوئیں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی وکھرا وکھرا ہوندا اے تے نسیں ایویں اٹونظر نال ای جان لیندے او کہ بندہ جکومتی پارٹی دا حمایتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساؤنا تے خیر بڑا وکھاتے کولڑا کم اے۔ اوہ تے اک دو جے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے ہلکے ہوندا یاں ایہناں دے تندوے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ بیٹھے رہن گے۔ ایہناں ٹوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندی تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ نکلاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک ٹل دے ای ٹکٹ ملدے نہیں۔ سویرے دس 10 بجے توں شام دے چار 4 بجے تک چھٹی والے دیہاڑے نکلاں وچ چنگی بھلی جھوٹ دی جاندا اے۔ ریٹرن تے تیز مل نکلاں دا وی رواج اے۔

بڑھے ٹھیرے تے معذور اناں نوں "بارو" توں بتاں تے ٹوباں دے مفت ٹکٹ ہوا کے دتے جاندا اے۔ ایہہ "بارو" ساڈی میونسپلٹی ورگہ ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیاں لئی خاص بیٹھاں ہرڑے وچ ہوندا یاں نہیں تے جے کوئی زناانی یا ماڑو سواری آجائے تے قنات اوس نوں سیٹ دے دتی جاندا اے۔

ٹوب عام طور تے خراب نہیں ہوندی تے جے ایہو جیہا گیزر چل جائے تے متھان رسکناں وچ ڈو جی ٹوب آ کے او سے ٹکٹ تے سواریاں پک لیندی اے۔ اک واری اک ٹوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان گھجھا پئی بھانویں گڈاں دا بھتے ویلا آ گیا اے۔ بھانویں استھے ای کھلو تیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں ویلاں وچ ای ساں جے دو جی ٹوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چرگروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن دے ٹوب بیٹھاں دا لہہ آج توں کوئی چوراسی 84 ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دوری۔ اوس سے ٹوب دے تیراں ٹیشن کن جیہڑے بن ودھدے دو سو پچھتر 275 ہو گئے نہیں۔ کجھ چر پہلاں "بیتھر و ہوائی اڈے" ڈائٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دو جے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹوب دا کرایہ، برٹش ریل، ہاں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ نسیں جے دو چار بیٹھاں نوں جتھ لاؤ تے تاں 3 چوتہہ 4 پاٹراں دا کنگھوا ہو جاندا اے۔ کہہدے نہیں شروع شروع وچ ترا پرا دو پنی ڈاکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے بیٹھاں دا پھیرا نورالا آؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلو میٹر اں دے حساب نال اگر اسی کردے نہیں۔ ایہناں ٹوب بیٹھاں پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای رب توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضے وچ اے۔ اٹکا حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر آج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹوب تعمیر سو دے دی ویندا اے، نسیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے جن چاڑھ رہیاں نہیں اوہ کے کولوں لگی چٹھی گل تھوڑی اے۔